

1

Ing. arh. Srebrenka Gvozdanović

S puta po Grčkoj

AKROPOLA JE SRCE ATENE, A ATENA JE SRCE GRČKE

«U toku dvaju milenija tko je vidio Partenon, osjetio je, da je ovdje otkucao sudbinski sat građevne umjetnosti.»

LE CORBUSIER
(«Vers un' Architecture»)

Kongres U. I. A. sekcije mediteranskih zemalja okupio je u Ateni uz ostale i znatan broj mladih zagrebačkih arhitekata. Nije im bio glavni cilj upoznavanje grčke arhajske i klasične arhitekture, a oni »ekstremno moderni« došli su i s nekim otporom prema svemu, što nije dvadeseti vijek. Ipak su ostajali iskreno zadivljeni pred petim i ranijim stoljećima pr. n. e., te su napustili Grčku s dubokim uvjerenjem, da ima trajnu vrijednost svaki arhitektonski izraz, koji istinski održava sintezu svoga doba i kulturnog uspona.

*

Perzijanci su odbijeni. Nad ruševinama i garištima podizao se opet grad. Najprije su mu obnovljeni bedemi i pirejska vrata, zatim je opkoljen dvostrukim zidom, a onda se pristupilo obnovi slavne Akropole.

Atena je sazvala panhelenistički kongres. Program je bio: restaurirati hramove, što su ih uništili Perzijanci, prinijeti bogovima žrtve i osloboditi more od gusara. Peloponez je odbio poziv – ljubomoran na Atenu, koja bi postala centar velike zajednice, a neposredno nakon toga je i revolucija u Beociji lišila Atenu imperijalističke moći u matici zemlji.

Ostalo je na samoj Ateni, da izvrši dio programa i restaurira sjajne hramove svoje države grada. Bila je religijska dužnost obnoviti bogovima razrušene domove, a politička dužnost pokazati novu moć, nov sjaj. Za Perikla je grčki genij zaista potpuno procvao. Tukidid je stavio grčki ideal u usta Periklu: »Mi smo obožavaoci ljepote bez pretjerivanja i mudrosti bez mane«. Taj je ideal dao Grčkoj kulturu harmonije i integracije, s kojom se teško može usporediti bilo koja druga kulturna epoha. A Plutarh piše šest stoljeća kasnije u Periklovoj biografiji: »Rasla su djela izvanredna po svojoj veličan-

stvenosti, neuporedive ljepote i draži. Ove sjajne strukture, za koje bi svatko pomislio da su djelo niza generacija – sve su dovršene za vladavine jednog čovjeka. S toga ima sve više razloga, da im se divimo, jer su građevine – što ih je podigao Periklo – izgrađene u tako kratko vrijeme, a za trajnost, premda je svaka od njih bila – čim je izgrađena – drevna već po svojoj ljepoti, a sada kao stara, još je svaka svježa i nova u svom davnom sjaju. Vrijeme nije uprljalo ove građevine, a neka posebna vrsta svježine sačuvala ih je bez ljage vjekovima, kao da imaju dušu, što nikad ne vene i ne stari.«

Atena je već od Pisistrata i Solona značila središte cvata *dorike*, arhitekture harmonije, jednostavnosti, plemenitosti i korigiranja optičkih iluzija, pošto je u nizu generacija svladana težine »srednjeg vijeka«. Arhajskog grčkog *srednjeg vijeka* – epohe zalaza mikenske kulture i perioda, u kojem je Grčka postajala dramom historije svijeta. Prije sedmog stoljeća ne nalazimo helenske monumentalne umjetnosti, već samo keramiku i primitivni umjetni obrt. Homerovi epovi, prastare legende i pjesme predavali su tradicionalne forme. Kao neki simbol utjelovila se u geometrijskoj keramici snaga, iz koje je izrasla helenska umjetnost. U organskoj izgradnji, u sistemu njena jasnog i raščlanjenog dekora, u pokušaju oblikovanja legendi i tipičnih životnih oblika ova je keramika čisto grčka, pa dok nas mikensko posuđe i njegov ures podsjeća na daleki Istok, geometrijskim vazama zahvaljujemo praforme grčke klasične umjetnosti. Stoljećima su polagano i organski rasle snage. Bili su to i nepravilni i smireni koraci i skupljanje novih energija, da iz njih izraste zdrav i snažan cvat grčke umjetnosti. Grčki je duh i bit najpotpunije izrazila monumentalna plastika, na vrhu koje je stajao ljudski lik. Arhajski Apolon je slika boga, zavjetni dar u svetištu ili grobna statua. Sličnost s Egiptom ili Azijom kod tog je lika samo formalna, izvanjska. Između njih je more, što dijeli Evropu od Orijenta. Kao što se duša djeteta budi prvim smiješkom, tako je arhajski smiješak grčkih

statua prvi izraz evropske duše. Primitivna umjetnost poznaje kao vanjski odraz osjećaja grimasu, egipatska odraz »mira vječnosti«, a u arhajskim grčkim figurama već živi duša, misao, želja. Taj je smiješak mladički optimizam arhajske epohe i sjaj sunca nad gradovima, prouzročitelj svega duhovnoga kasnije evropske umjetnosti.

Podno Atenske Akropole – na agori – vrši već dulji niz godina američka arheološka škola temeljita iskapanja i restauracije. Rezultati iskapanja ovog civilnog centra stare Atene veoma su interesantni, jer su bolje osvijetljeni poznati monumenti, a došlo se i do potpuno novih otkrića. Među najčuvnije gradnje drevne Atene ubraja se stoa Poikile (»šarena stoa«), koja je dobila ime po slikarjama Polignota, Panainosa i Mikona, poznatima po istovremenim prikazima s vaza i Pausanijinim opisima. Iz literarnih izvještaja bilo je već poznato i jasno, da je stoa Poikile stajala uzduž sjeverne strane trga. Ljeti 1949. je rušenje stijene iz kasnorimske periode donijelo na svijetlo mnoge fragmentarne blokove vapnenca i konstruktivne dijelove ranije zgrade. Po oblikovanju profilacija zaključio se datum oko šezdesetih godina petog stoljeća. Mnogi blokovi sačuvali su još briljantno kolorirana područja, iz kojih je moguće rekonstruirati shemu dekoracije, što ističe značajne elemente arhitekture. Po datumu i kvaliteti izrade i mjestu nalaza novootkriveni fragmenti se precizno slažu s literarnim dokazima, da pripadaju stoi Poikile. Restaurirat će se najbolje očuvana konstrukcija uz istočni rub trga, stoa Atala II. (kralja pergamskog 159–138. pr. n. e.), da se u nju smjesti čitava kolekcija novootkrivenih fragmenata. Rekonstrukcija Atalove stoe ne će pružiti samo adekvatni muzejski prostor, već će posjetiocu dati izvanredan uvid u istaknuti primjer tipa grčke javne arhitekture, u život iz doba »panatenejskih« povorki, što su se kretale putem agore prema Akropolu. Zatvaranjem trga prema istoku ovaj će objekt restaurirati mjerilo trga u njegovu izvornom obliku. Danas je restauracija Atalove stoe već u završnoj fazi, a iskapanja sve dubljih slo-

jeva na agori donose još neobjavljena otkrića iz pretperiklovskog i arhajskog perioda grada. Pa dok se na samoj Akropoli trajno vrše restauracije sjajnih hramova periklovske ere, iska-panja nam na agori sugeriraju misli na arhaičnu Akropolu, na šarene aleje arhaičnih statua, koje su povećavale distance između tadašnjih hramova manjeg mjerila. Na doba, kad je na Akropoli još stajala kraljevska palača. Hoće li se naći istraživač i restaurator slike Akropole iz doba prije perzijskih ratova, pa još i ranije?

*

Monumentalna grčka arhitektura imala je u biti jednu jedinu zadaću – hram. Hram opkoljuje kultnu priliku u svojoj jezgri – celi. Stupovima ukrašeno vanjsko predvorje čini fasadu, koja utvrđuje strogo budućnost građenja. I hram je skulptura, slobodna i autohtona, komponirana na svetom zemljištu kao zavjetna statua. Razvoj je bio usmjeren prema harmoniji proporcija, profinjenom plastičnom oblikovanju, prema tektonici izgradnje i monumentalnosti djelovanja značajne borbe između tereta – sile i stupa – elementa otpora. Snagu i punoću zamjenjuju postepeno pročišćenost i plemenitost sastavnih članaka. Masivnost i nepodatljivost oblika, čvrsto ukorijenjenih u tlo – nasljeđuje ritmička povezanost svih elemenata, laganija i slobodnija gradnja. Grčki arhitekt prelazi sa hladnog materijala – vapnenca, koji upija u sebe svjetlost, na upotrebljavanje krajnjo-čulnog materijala – mramora, što odražuje i kao da sâm rasipa raskošnu svjetlost.

I novi temeljni element Periklove Akropole i Atene jest *dorika*. Estetika dorike označena je »muškom«, jer je u tektonici izgradnje, jednostavnosti oblika sadržan ideal muškog tijela. S tim više su istraživači zapanjeni nad tim, da je glavna uloga na Akropoli dana ženi – djevici Ateni. Od monumenata, koji su imali izmijeniti lice Akropole u prvom redu je tu bila izlivena u bronci grandiozna statua Atene Promahos* na slobodnom prostoru između Partenona i Propileja. Sjaj njena šljema mogao se vidjeti daleko s mora. A u celu Partenona Fidija je stavio Atenu Partenos** iz bjelokosti i zlata. Ova – jedna od najčuvanijih statua drevnog svijeta – bila bi izgubljena za sva vremena, da prema njoj nisu bile modelirane male figure i slike na novcu, što donekle ilustrira tu izvanrednu skulpturu. Partenon je posvećen Ateni, Nike je pratilica Atene, a Erehteion dijeli Atena s posinkom Erehtejem. Značajno je, da žena u izrastu atenske države nikad nije prikazana kao zavodnica na grijeih, već kao najošttrija suprotnost tome: nositeljica dobara, čistoće, borbenosti, zdravlja i ozbiljnosti, radosti i prirode, vječne mladosti na netaknutom tijelu. Ulozi majke pripadaju likovi kao Demetra, a ulozu proroka Pitija.

Periklo je u arhitektu Iktinu i skulptoru Fidiju našao ljude, koji su utisnuli konačan biljeg fizionomiji grčke klasične umjetnosti. Hram Djevice Atene – *Partenon* – smjestio se na starom mjestu, ali povećanog mjerila i po drugačijem planu arhitekta Iktina, s nastavkom radova Kalikrata. Fidija je uz pomoć svojih učenika kreirao sve plastične dekoracije hrama, koje su upotpunile njegovu veličanstvenost. Čuveni unutarnji friz – *panatenejska povorka* – danas se nalazi većim dijelom u britskom muzeju Lon-

dona, manjim u Louvru, a najmanjim u atenskom nacionalnom muzeju. Povorka počinje s mladim jahačima te kreće prema Istoku. Iza njih nastupaju djevojke, mudraci i svećenici, zatim žrtvene životinje. Na kraju sjedi dvanaest bogova na stolicama bez naslona – izuzev Zeusa, što se lijevom rukom podbočio na nizak naslon – a ne razlikuju se ni po čemu od smrtnika i nitko živ, tko ne poznaje smisao panateneje, ne bi u frizu otkrio, da su sjedeće figure bogovi. Friz je sjajan primjer suptilnog variranja sličnih motiva. Više od trista i pedeset ljudskih figura i oko sto dvadeset i pet konja nalazi se u povorci, a ni dvije figure nisu jednako oblikovane.

Čitavu zapadnu stranu Akropole zauzele su *Propileje*, slavna i jedina nereligiozna arhitektura uzvisine. Još Kimon, kad je konstruirao južne zidine, sagradio je i nove ulazne dveri, ali su one pružale premalen aspekt na utvrđen brežuljak. Mnogo vredniji pristup kreirao je Mnesikle na poticaj Perikla. U centru plana je prilaz kroz peterostupovni portik, a po stranama su golemi stupovi trijemovi, gdje su Atenjani šetali i diskutirali, zaštićeni od sunca. Mnesiklov plan nije računao sa svetištem jugozapadnog dijela Akropole – hramom Nike Apteros. Južna Mnesiklova kolonada morala je biti skraćena, te je na tom mjestu ideja arhitekta provedena samo djelomično. Periklo i njegovi arhitekti nadali su se, da će jednom prevladati svećeničke skrupule i Mnesiklove proporcije dograditi po originalnom nacrtu.

Kalikrat je izgradio hram *Atene Nike*, a nad sjevernom padinom Akropole podignut je vitkijih proporcija, veće elegancije i gracije, bogato ukrašeni *Erehteion*.

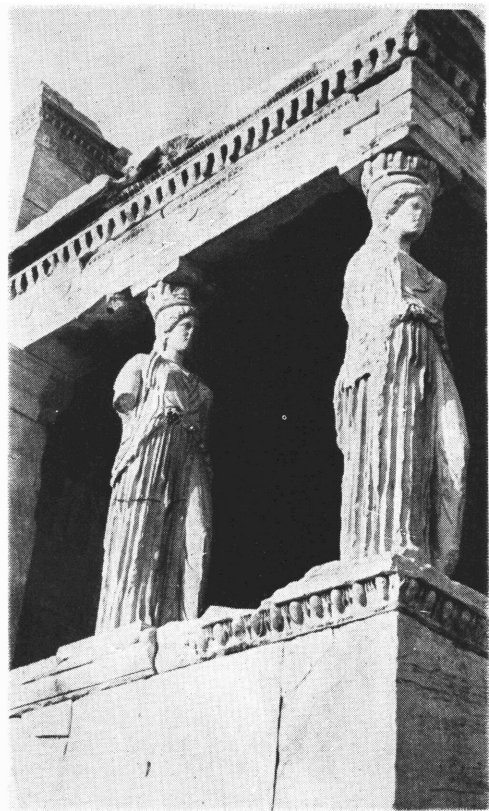
*

Svijetlo i jasno majsko jutro. Sa platforme hrama Nike Apteros promatramo Salaminu, Eginu, Argolsku obalu. Slika je uronjena u blijede, pastelne boje, kojima jutarnja svjetlost ne dopušta, da se međusobno razlikuju. Sve je modro ili zelenkasto ili žučkasto: i nebo, i more, i otoci, i Pirej, i Faleron, i pod nogama milijunski grad, izrastao do te golemosti tek za posljednjih nekoliko decenija, na čudo modernih urbanista. Pa i nad milijunskim gradom još uvijek dominira Akropola.

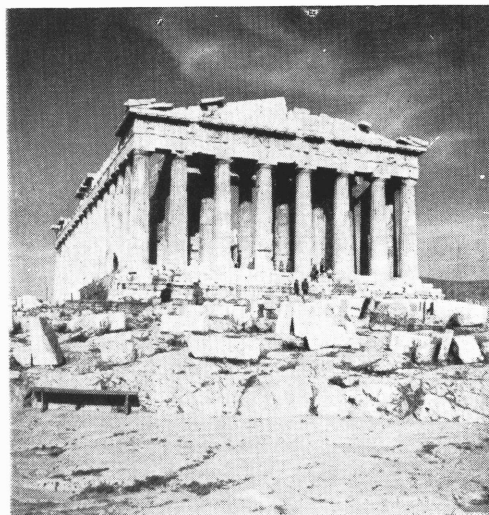
Platforma Nike bila je originalno ograđena mramornom ogradom reljefâ. Turci su bili postavili upravo ovdje svoje topove, da odbiju Mlečane. Još dandanas traju restauracije kasnije pronađenih raspršenih blokova. Od njih se u atenskom muzeju nalazi plemenita figura – »Pobjeda, pratilica Atene, veže sandalu«.

Iza nas je izvanredan biser, malen jonski amfiprostilos – *hram Atene i Nike*. Primjer je to odvažne lokacije zbog prave jasnoće, koju često nalazimo u lokacijama grčkih hramova. Taj dragulj na desnoj platformi Propileja, nad klisurom, tijesan je stan »Beskrilne Pobjede«, sa celom od svega oko 4/4,5 m. Arhaične proporcije kolumnâ, snaga i punoća baze i volutâ pripovijedaju nam o obalama Male Azije. Dok skulpture ostalih građevina na Akropoli samo indirektno aludiraju na veliku bitku s Perzijancima prikazom mitskih ratnika (Grci i Amazonke, Lapid i Kentaur, bogovi i titani), motiv u frizu Nike nedvouman je spomen na bitku kod Plateje.

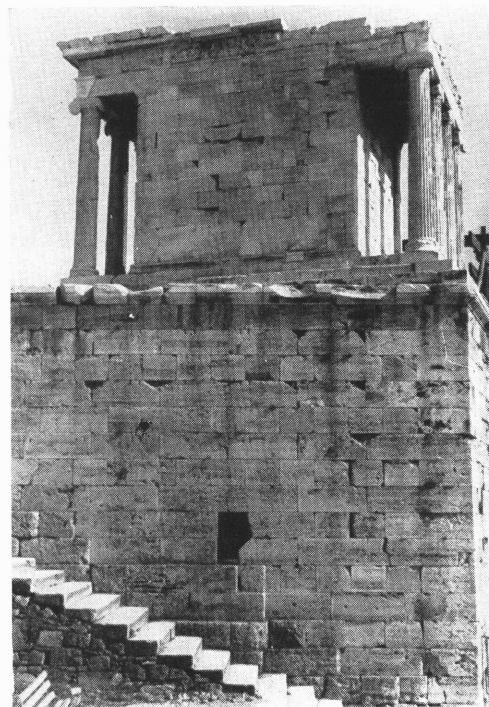
Zastajkujemo pred ulazom na temenos* – pred snažnom dorikom *Propileja*, što u sebi krije

2

3

4

* promahos – prvoborac

** partenos – djevojka

* svetlo tlo

5

tri jonske lade. Vanredna je to i uravnotežena kompozicija dvaju klasičnih redova u jedinstvenom objektu. Iza blistavog mramora fino proporcioniranih stupova puca nebo, kojega mediteransko modrilo postaje sve intenzivnije. Naš pogled i smjer kretanja upravljani su neodoljivo prema tom plavetnilu, a krila Propileja obuhvaćaju nas i kao da spuštaju zastor nad realnim životom i svijetom, iz kojeg smo upravo stigli, a kao da smo davno stigli: iz jutarnje vreve suvremene Atene. Lijevo, sjeverno krilo, gdje se nekoć nalazila pinakoteka i skraćeno južno krilo, to je možda osakitalo monumentalnost Mnesiklova plana, ali je s hramom Nike unijelo draž varijante i nepravilnosti, koje više gode našem osjećaju čovjeka dvadesetog stoljeća.

*

Žestoko sunce u zenitu. Stupamo na staro i moćno kameno tlo. Kameno tlo, na kom se poigrava i bliješti raskošna svjetlost, te se pričinja, kao da je upravo okupano u svježoj izvor-vodi.

Pred gustom pozadinom tamnog nebeskog modrila blistaju zlaćani tonovi penteličkog mramora. Na najvišoj točki Akropole i u harmoniji s njenim konturama uzdiže se kulminacija dorskog reda, uzvišena pojava klasičnog mira i jasnoće – *Partenon*. Arhitektura suzdržane jednostavnosti i cjelina majstorski stopljenih elemenata.

»Oblikovanje Partenona je bez pogreške. Stvorio ga je čovjek, ozaren najplemenitijom idejom, koju je kristalizirao u tjelesni oblik iz svijetla i sjene. To je i matematska spekulacija... i veselje duše... i najviše uzbuđene misli. To je čista kreacija duha, koja nam ukazuje na vrhunac djelovanja do kojeg je čovjek sposoban da se dovine. A čovjek osjeća golemu sreću u osjećaju kreacije.«*

Arhitekt Partenona iskoristio je bitnu karakteristiku helenske misli, da kreira hotimičnu i veličanstvenu jednostavnost, utisak staloženosti i mira, ravnotežu vertikalne i horizontalne linije, stupa i arhitrava. Stupovi, što se stanjuju prema vrhu, izlaze neposredno iz svog postolja – krepidome – okrunjeni su jednostavnim kapitelom suptilno profiliranog chinusa. Sastavi dvanaestoro valjaka bili su nekoć sljubljeni, kanelirani tek nakon sastava i tako savršeno polirani, da je tek vrijeme otkrilo prijelaze. Kanelure, sa svojim gustim sjenama i ponavljanim vertikalama ističu ozbiljnost ritma, pojačavaju utisak nosivosti stupa i kontrastiraju ga od zidne plohe cele. Plemenita krivulja stupa – entazis – varijacija ravne linije, karakteristična je za sve elemente građevine: za laganu nakrivljenost platforme i linije napusta, za neprijetnu nagnutost stupova prema zidnoj plohi cele i njihovu jaču zbijenost uz uglove, što pruža utisak stabilnosti u tim točkama. Zaista – nema ravne linije u građevini, a pošto je bila svrha Grka, da postignu ravne linije i potpunu pravilnost, oni su bez sumnje ovim duboko proćućenim finesama korigirali optičke iluzije. Čini se, da su graditelji Partenona primijenili u arhitekturi onu istu tajnu ljepote, što upravlja prirodnim oblicima: ublaživanje geometrijske točnosti minimalnim odstupanjima.

U trokutima zabatâ nekoć su stajale sjajne skulpture. Istočni je zabat prikazivao rođenje Atene iz Zeusove glave, a zapadni natjecanje

Atene i Posejdona za grad. Kad je Partenon – u petom stoljeću – pretvoren u kršćansku crkvu, zazidan je bio originalan ulaz u hram s istoka, te je tamo podignut oltar, a umetnuta su vrata na zapadu. Druga je deformacija nastupila, kad je mletački metak upalio barut, koji su u Partenon stovarili Turci. Stoga je danas teže doživjeti izvorni unutarnji prostor, zapravo nekoć dva međusobno povezana prostora: manji – riznicu ili depozit svetih predmeta i veći – celu sa stavljenim Fidijskim djelom.

Istočna kolonada uokviruje purpurni brežuljak cvjetnog Himeta i bubanj zelenog Likabeta. To je divna igra svijetla i sjene mramornih stupova u ritmičkoj izmjeni s različitim tonovima krajolika, nad kojim dominira sve gušće i ljubičastije modrilo mediteranskog podneva.

Sunce naginje zapadu. Na Akropolu se šuljaju sve dulje sjene, ljubičaste i mekane. Mramor građevina gubi svoj zlaćan ton i postaje bijel bjelcat, kao u dane kad je dovezen s Pentelika. Prostor Akropole kao da se širi, a objekti se udaljuju, obrisi im postaju mekši i nesigurni, ali i potpuniji. Nestaju deformacije milenijâ.

U portiku Erehteiona kao da niske sunčane zrake prodiru kroz mramor vitkih jonskih koluna. Isti ton njihov bačenih sjena i samosjena ističe vitkost njihove gotovo prozračne pojave. Možda im je bila slična elegantna ljepota mudre Aspasije?

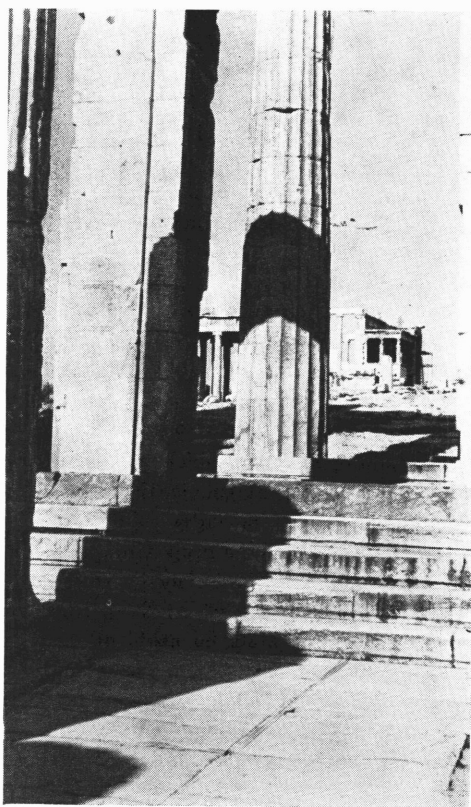
Kad prilazimo bliže, opažamo bogato rezane baze i kapitule stupova, bogat napust i dovratnike. Primjer jonskog reda izvanredne savršenosti detalja. Svaki je članak brižljivo i bogato profiliran i ornamentiran. Grčki je mramor prilagodljiv rezanju. Ornamenti Erehteiona ne dokazuju samo ljepotu umjetnosti dlijeta, već inteligentan i osjećajan izbor motiva, koji je prilagođen konkavnom, konveksnom ili uglatom tipu profilacije.

Prvotni Erehteion bio je stariji od Partenona, premda je ovakav – kako stoji danas – mlađi, iz kasnog petog stoljeća pr. n. e. Oko tog hrama skupljene su najstarije legende o Ateni. Erehtej je morao biti drevni heroj. Kasnije je rečeno, da je posinak Atene, pa su zajednički sudjelovali u posveti hrama. Na mjestu Erehteiona Posejdon je raskolio zemlju, da poteče slani potok. Tu još danas stoji čudesna maslina, kojom je Atena pobijedila Posejdona. Kad je ta maslina izgorjela – za perzijskog paljenja Akropole – izrasla je opet za tri dana. Legenda kaže: Atena i Posejdon natjecali su se za grad. Bilo je ugovoreno, da će ga dobiti onaj, tko pruži ljudima vredniji dar. Posejdon je stvorio konja, a Atena maslinu, i bogovi odlučiše u njenu korist. Tada je Posejdon udario svojim trozubom zemlju. Na Akropoli je potekao slan izvor, kao simbol zavisnosti grada Atene o moru.

Atena je dakle dala ime gradu, božica Mudrosti i defenzivnog rata. Homerova himna božici počinje: »Pjevam Paladi* Ateni, svijetloj, domišljatoj, sjajnih očiju, nepokolebljiva srca, i čistoj djevici, hrabroj spasiteljici grada...« Mudri je Zeus izvadio Atenu ratobornom rukom, što blista od zlata, iz vlastite silne glave. Premda se božica rodila potpuno oboruzana, prema starijoj legendi ona je bila božica mira i rata, zaštitnica maslina, ratara, stada i svakog jata, pa i mirnodopske umjetnosti tkanja.

* Le Corbusier

* palas – od πύλας, jer baca munje

6

82

7

U Erehteionu se nalazila skulptura Atene, kojoj su djevojke prinosile tkanja u povodu panatenejske povorke. Možda baš s toga, da se prilagodi svim nepokretnim svetim ostacima, plan je Erehteiona postao toliko nepravilan i dinamičan, koliko je Partenon uravnotežen. Unutarnjost je podijeljena u tri zasebna prostora s tri različita predvorja. Južni portik - prema Partenonu - nose karijatide. Karijatide stoje ležerno, težina tijela im je prebačena na nogu bliže uglu, što sugerira stabilnost stupa. Ravni, gotovo paralelni nabori odjeće djeluju kao kanelure. Vratovi su učvršćeni bogatim uvojcima kose, koja se teško spušta niz leđa.

Oko silueta ovih lijepih djevojačkih likova spušta se večer. Akropola tone u samoću, u tišinu, pod zvijezde, što se pomaljaju na još svijetlom nebu. Kolikim mnogobrojnim zvijezdama obdareno je ovo južno nebo!

»Svaki arhitekt ima dvije domovine, najprije svoju, zatim Grčku.« (Bruno Elkouken)

Literatura

- F. Kimball, G. H. Edgell, A history of Architecture
D. M. Robb, J. J. Garrison, Art in the Western World
Helen Gardner, Art through the ages
L. Dudley, A. Faricy, The Humanities
T. Hamlin, Architecture through the ages
B. Fletcher, A History of Architecture
J. Durm, Die Baukunst der Griechen
K. Woermann, Geschichte der Kunst
W. Hege, G. Rodenwaldt, Die Akropolis
Rhys Carpenter, The Aesthetic Basis of Greek Art
H. A. Thompson, The Latest Light on the Athenian Agora

1. Propileji i hram Nike, u pozadini zabat Partenona
2. Karijatide
3. Partenon
4. Hram Nike Apteros
5. Pogled na Erehteion iz Propileja
6. Erehteion
7. Sa Partenona